

**ЕПІСТОЛЯРНО-ЩОДЕННИКОВИЙ ДИСКУРС ФЕОДОСІЯ РОГОВОГО КРІЗЬ
ПРИЗМУ ДІАЛОГУ ІЗ СОБОЮ, ЛІТЕРАТУРНОЮ КРИТИКОЮ,
ОЛЕСЕМ ГОНЧАРОМ**

**М. І. Степаненко, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри журналістики та мовної комунікації, Національний університет
біоресурсів і природокористування України
(Київ, Україна)
e-mail: myk_ivan@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>**

**Н. С. Степаненко, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики та мовної комунікації, Національний університет
біоресурсів і природокористування України
(Київ, Україна)
e-mail: stepanenko_nina@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0934-784X>**

Анотація. Статтю присвячено системному аналізу епістолярного та щоденникового дискурсів як самостійних компонентів дискурсивної парадигми з притаманними їм іманентними ознаками й паритетним типом детермінативних відношень; комплексному описові прагматичних, ідіостильових, лінгвокреативних особливостей епістолярію видатного українського письменника другої половини ХХ сторіччя Феодосія Рогового. Окреслено концептуальні ознаки дефініційних параметрів, прагматичний потенціал, окремішність мовної архітекτονіки епістолярного та щоденникового дискурсів; простежено особливості листовної комунікації в когнітивно-аксіологічному вимірі, відтворено специфіку її інформативності та самопрезентації. З'ясовано роль і місце Ф. Рогового в літературно-критичному процесі другої половини ХХ століття; обґрунтовано його письменницьку, громадянську позицію; розкрито риси індивідуального стилю як суб'єкта (адресанта) епістолярних мінідискурсів і випродукованого неординарного листовного контексту загалом; виясковано грані лінгвокреативності цієї прецедентної особистості, встановлено маркери індивідуально-авторської майстерності її; виняткову увагу приділено історії творчих взаємин Ф. Рогового й О. Гончара крізь призму епістолярної та почасти щоденникової комунікації, відтворено її змістову наповнюваність, аксіологічну реценцію, результативність із погляду суб'єкта й індивідуального та колективного адресата; доведено, що кожен епістолярій – окремий світ цінностей, що визначальною мірою залежить від його суб'єкта, від його «Я-образу», від широти спектра семантичних секторів цього образу; зацентовано на оригінальності «Я-образу» Ф. Рогового як адресанта й адресата листовної комунікації та неперевершеного українського прозаїка.

Ключові слова: Феодосій Роговий, Олесь Гончар, епістолярний дискурс, щоденниковий дискурс, літературно-критичний процес другої половини ХХ століття, лінгвокреативність Феодосія Рогового, проза Ф. Рогового.

Актуальність. Дискурсцентризм – одна з методологічних засад сучасного мовознавства як поліпарадигмальної науки. Саме поняття дискурсу не має однозначного трактування головно через ту причину, що воно є предметом міждисциплінарних досліджень, кожне з яких закріплює за ним свій набір релевантних ознак, що корелюють або контрастують з універсальними характеристиками цього поняття. Органічними компонентами поліфункційної дискурсивної парадигми є пов'язані на паритетних засадах епістолярний та щоденниковий дискурси, які привертають увагу багатьох дослідників. Їх витлумачують здебільшого як «релевантний спосіб писемної фіксації думок, переживань і подій суб'єкта комунікації в певний момент часу, засіб рефлексії та діалогу автора із собою чи суспільством» [18, с. 67].

Концептуальними ознаками дефінітивного формату досліджуваних дискурсів утрадиційно вважають суб'єкт, адресат, просторово-часовий континуум. Вирізнені ознаки

співвідносяться із ситуацією (або інтегрованими за тими чи тими критеріями ситуаціями), яка віддзеркалює (які віддзеркалюють) суспільний розвиток, культурні, етнічні, релігійні чи будь-які інші зміни у світі, що оточує людину. Найважливішими характеристиками епістолярного та щоденникового дискурсів є інформативність і самопрезентація. Вони перебувають у відношенні взаємної детермінації. Самопрезентація – занурення у внутрішній світ людини або заглиблення в реальність, оперте на власний та колективний досвід. Конститутивну базу її становить інформативний код, репрезентований мінідискурсом, або інформативні коди, утворені поєднанням логічно сумісних чи несумісних мінідискурсів як компонентів макродискурсів. Ці коди виструктуровує, вилогізовує, вербалізує адресат на об'єктивно-суб'єктивних засадах, тобто їхню суть маніфестує об'єктивна та суб'єктивна модальність.

Специфічна інформативність і самопрезентація характерна для тих аналізованих дискурсів, авторами яких є майстри слова, що по-особливому сприймають і відтворюють реальність. Письменники, за висловом О. Гончара, зафіксованим у його щоденниках, – «нервова клітина нації», причому «і в національному, і в загальнолюдському житті» [3, т. 1, с. 417]. Вирізані суб'єкти «відображають не лише суспільно-політичні та культурно-естетичні події епохи, а й прагнуть заглянути в середину цих явищ, здетермінувати, увиразнити їхні особливі риси» [16, с. 97].

Традиція вивчення випродукованого контенту, представленого розташованими в хронологічній послідовності діарійними та листовними мінідискурсами, має тривалу історію, причому з позицій різних наук – лінгвістики, літературознавства, історії, психології тощо. Винятково важливим аспектом у цьому дослідницькому фокусі є щоденникові та епістолярні міні- та макродискурси письменників. Опубліковані діаруші та листи й ті, які ще не дійшли до читача, чекають на свого вдумливого дослідника. З-поміж них самобутньо вирізняється епістолярний контекст видатного українського письменника другої половини ХХ століття Ф. Рогового. Постає нагальна потреба спеціального дослідження і його прозового доробку – такого романного жанру, як сага, який на сучасному етапі розвитку української літератури представляють В. Шевчук («житомирська сага»), Є. Пашківський («полісько-глобалістична сага») [7; 8; 9; 10]. Є всі підстави уналежнити до цього модерного жанру «посулянську сагу» Ф. Рогового – «п'ять романів»: «Свято останнього млива», «Поруки для батька», «Великі поминки», «Гріх без прощення» – незавершений твір, «Скажи мені кончину, Господи» – заявлений тільки бібліонімом. На превеликий жаль, у «чаду сліпого заперечення літератури доби “соціалістичного реалізму” майже забуто таких чудових письменників, як Іван Чендей, Борис Харчук, Павло Цидульський, Максим Кравчук, Михайло Томчаний, Феодосій Роговий...» [5, с. 691].

Актуальність пропонованої статті вмотивована потребою 1) комплексного аналізу епістолярію Ф. Рогового в проєкції на історію становлення листовного контексту за прямою та опосередкованою участю різних особистостей – письменників, літературних критиків, літературознавців, лінгвістів, шанувальників слова й т. д., 2) розширення загальної теорії дискурсології, ідентифікування дефініційних параметрів, системної характеристики прагматичного потенціалу, вербального контенту щоденникового та епістолярного дискурсів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні проблема епістолярного і щоденникового дискурсів знайшла своє теоретичне та прагматичне осмислення в численних наукових студіях (Ф. Бацевич, І. Борковська, С. Єрмоленко, Н. Журавльова, Н. Ковальова, М. Коцюбинська, В. Кузьменко, Г. Мазоха, О. Оніщенко, Н. Павлик, І. Погребняк, Т. Радзієвська, Н. Стахнюк, Н. Степаненко, С. Шабат-Савка, С. Шевель, Л. Шитик та ін.). Листи Г. Сковороди досліджує Н. Цівун, Лесі Українки – С. Богдан, Панаса Мирного – Л. Мацько, П. Куліша – Ю. Невська, В. Винниченка – Т. Заболотна, Остапа Вишні, К. Москальця, В. Симоненка, В. Стуса – Л. Дейна; діаруш О. Гончара аналізують С. Ігнат'єва, М. Степаненко, С. Жила, В. Галич, О. Галич, О. Довженка – О. Максименко, А. Матосова, І. Халявко, С. Шабат-Савка. Цей список можна продовжувати з акцентуванням конкретних постатей-авторів й аспектів аналізованої проблеми. Вивчення епістолярної та

листової комунікації з оперттям на інтра- та екстралінгвальні чинники – пріоритетний напрям у сучасній філологічній науці.

Метою статті є системний опис інформативної релевантності, проблематики, аксіологічної концептосфери, мовної архітекτονіки епістолярного та щоденникового дискурсів Ф. Рогового на тлі літературно-критичного процесу другої половини ХХ століття крізь призму творчих взаємин з О. Гончаром; характеристика лінгвокреативних здібностей Ф. Рогового, ідентифікування та інтерпретування маркерів його листовного ідіостилю.

Матеріали й методи дослідження. Основною джерельною базою дослідження слугували конкретні епістолярні дискурси: листи Ф. Рогового [17], листи до Ф. Рогового [6], листи О. Гончара [2], листи до О. Гончара [12]. Залучено до аналізу також «Щоденники» О. Гончара [3] й уміщені в книзі «Я світові потрібен як приклад, як можливість», діарійні нотатки й різні несистемні записи Ф. Рогового [19], «зібрані із блокнотів, написів на випадкових аркушах чи клаптиках паперу, на газетах та сторінках читаних книг» [19, с. 4]. Максимальну увагу приділено епістолярним мінідискурсам з адресантно-адресатними формулами «Адресант Ф. Роговий – Адресат О. Гончар», «Адресант О. Гончар – Адресат Ф. Роговий». Принагідно проінтерпретовано епістолярні мінідискурси, адресантами яких є інші особи, а адресатами або окремими компонентами – прецедентні особистості Роговий та Гончар, номінативний код яких вербалізований одно-, дво- чи тричленими антропонімічними формулами: «Феодосій», «Федось», «Федосько», «Кирилович», «Феодосій Роговий», «Феодосій Кирилович Роговий»; «Олесь», «Олесь Терентійович», «Олесь Терентійович Гончар». Щодо антропоніма Гончар (Олесь Гончар, Олесь Терентійович Гончар, Олесь Терентійович) як конституента досліджуваного дискурсу, то йому притаманна різна аксіологічна тональність, подеколи й з відтінком пейоративності. Це, зрозуміло, суб'єктивна, однак очікувана, навіть закономірна оцінка через ту причину, що немає такої людини, для якої абсолютно індиферентними були б негативно конотовані інтегрувальні семи 'антипатик', 'опонент', 'конкурент', 'ворог' і под. Зокрема, М. Булах вважає, що ніхто не сміє «запосягти на слово Гончара, Гуцала, Дрозда, Тютюнників, Рогового» [6, с. 45], тоді як Ф. Тютюнник називає Гончара «Баричем», «розніженим коханцем публіки», що чигає «на нові лаври, не потративши на них ні краплі хисту» [6, с. 27]. Б. Харчук, який не отримав відповіді на листа від автора «Собору», заговорив, не називаючи конкретних імен (а їх можна легко ідентифікувати за контекстом) про сучасних Корнійчуків і К°, що вважають себе основою літератури, підмурком рідного слова, забуваючи надважливі речі: «рушіями якраз є Куліші й Косинки, Довженки й Свидзинські – страдники, подвижники й одержимі» [6, с. 201]. За оцінкою Петра Ротача, роман «Свято останнього млива» – справжня класика, а не «Гончарове “розумування”», у Рогового «стиль ... письма – ліричний – сильніший, ніж у Гончара» [6, с. 149].

У роботі застосовано такі методи: *описовий* – для каталогізації досліджуваного явища; *аксіологічний* – для визначення пріоритетних особистісних орієнтирів; *порівняльний* – для встановлення спільного та відмінного в епістолярно-щоденниковій практиці Ф. Рогового й О. Гончара; *прагматичного аналізу* – для з'ясування інформативної релевантності повідомлюваного в листах і щоденниках, рівня його об'єктивної та суб'єктивної модальності; *зіставний* – для розпізнавання універсальних і специфічних ознак щоденникових та листовних мінітекстів, епістолярію і діаруша загалом; *типологічний* – для ідентифікування іманентних характеристик досліджуваних мінітекстів, їхньої внутрішньої організації та зовнішніх зв'язків.

Виклад основного матеріалу. Прецедентна особистість *Ф. Роговий* із когорти тих достойних митців, які не шукали слави, легкої творчої дороги, а пробивали собі шлях у велику літературу власним винятково актуальним, художньо довершеним головно прозовим, а почасти й поетичним, літературно-критичним, публіцистичним доробком. Це промовисто засвідчують етапні віхи нелегкого життєпису цього письменника: селянський син; сільський учитель, який узяв до рук перо і створив художні полотна, що гідно поповнили класичну скарбницю українського красного письменства; самобутній майстер великого і малого епічного жанру; великий знавець та послідовний захисник народної мови; невтомний робітник на літературній ниві, який змушений був викроювати в коловороті складної

буденности жадані години для письма. Вони з'являлися, коли владнано селянські справи, що їм немає ні кінця, ні краю в будь-яку пору року, коли підготовлено плани-конспекти уроків, перевірено учнівські зошити. Тоді митець від Бога опинявся в «сільській самотині», «у “сімейній самотині”» [17, с. 4] й повністю віддавав себе праці, що була йому «сродною»: писав твори, шукав оригінальні способи оречевлення думки, добуваючи з мовних надр найкоштовніші скарби. Важливо зацентувати на твердженні І. Дзюби, згідно з яким «високо поцінований і мало прочитаний письменник» Роговий «зовсім не був “стихійним” провінційним талантом, як декому здавалося», він «багато читав з світової літератури, мав продумані естетичні принципи. Обстоював їх навіть у окремих пасажах у романах, полемізуючи з читацькими стереотипами і запрошуючи читача бути уважнішим до предмета й манери його письма» [4, с. 27–28], до його мовного експериментування, до мовної архітекτονіки його романів, оповідань, нарисів, новел, повістей, усмішок, байок. Про вихід за межі доморощених поетик художнього дискурсу Ф. Рогового говорить і Г. Клочек, переконливо доводячи, що до загубленої в степовій Полтавщині Устимівці докотилися наймодерніші відкриття європейської поезики ХХ сторіччя – «потік свідомости» Джойса, «потік почуттів» та «гра в бісер» Германа Гессе – й осіли в прозовому дискурсі письменника та відразу відчутно еволюціонували, бо «втрапили у таку туземну мовно-образну стихію, так закружляли в ній, що враз позбулися своєї шотландської та німецької ідентичності і почали існувати в новому стильовому утворенні як далекий спогад» [11, с. 140]. Як наголошує Л. Зубак, цьому письменникові вдалося органічно зліювати «в індивідуальну творчу систему найпередовіші формальні досягнення європейської прози ХХ століття» [7, с. 24]. Заслуга його і в тому, що майстерно використав надзвичайно багатий мовний ресурс, «для пояснення “секретів” якого потрібна буде не одна дисертація» [7, с. 24], надав йому самобутнього звучання і цим виформував літературно-мовний індивідуальний стиль, опинився серед тих майстрів, яких номінують «мовними гурманами», яких відразу впізнають.

Повертаючись до сільської стихії, що міцно взяла у свої обійми Ф. Рогового й була для нього рідною, бо, на переконання письменника, «селянське життя завжди ближче до істини», яку «ж бо вічно шукаємо» [15, с. 36], вирізнімо один вельми важливий штрих цієї буттєвості, що його точно підмітив син письменника Юрій, педагог за фахом, літератор за покликанням: «мислення й діяльність Ф. Рогового були незрозумілі й дивні для сільчан, які жили й працювали поряд», оскільки «їхня свідомість влаштована так, що “справжнє велике” десь там, далеко: у місті, області, столиці... Книги його мало хто читав, бо що можна написати, живучи на далекій сільській вулиці? А той, хто по-своєму зрозумів (це вже з чиновництва), лише хмикнув: “Чи й не...”» [17, с. 3]. Ф. Рогового вимучувала самотність – «не побутова, а духовна», він постійно прагнув спілкування з близькими по духу людьми [15, с. 27]. Тож творча біографія цього талановитого митця максимально наближена до того ритму людського життя, про який свого часу говорила і в якому нерідко опинялася через різні обставини Леся Українка: «Як я люблю оті години праці, коли усе навколо затиха під владою чаруючої ночі», й не корелює із глибиною семантики культивованої констатувальної паремії «Генії народжуються в селі, а помирають у місті».

Коло людей, які запримітили у Ф. Рогового письменницький дар і намагалися виводити його на широку духовну стежу, допомагали в тяжку хвилину, не таке вже й розлоге. Зокрема, це художники слова В. Близнець, О. Гончар, П. Загребельний, А. Дімаров, Б. Олійник, М. Рудь, М. Слабошпицький, Гр. Тютюнник, Б. Харчук, М. Шевченко, В. Яворівський, літературознавці В. Брюховецький, М. Насенко, Г. Сивокінь, В. Шевчук. Він прислухався до їхніх настанов, траплялося, просив у цих й інших старших або молодших колег поради та допомоги й водночас кардинально не змінював власних переконань, був несхитним, коли вступав у нерівний двобій із різними «“умільцями” від літератури» [13, с. 158], коли воював за кожен рядок, за кожне наповнене українською суттю слово. Ф. Роговий сміливо дискутував з опонентами, рецензентами, редакторами, з тими слугами тоталітарного режиму, які «гамселили ... критичною, невіглаською дубиною» усе передове, оригінальне, щоб «прохідним балом до друку служив тільки оптимістичний барабанний ... бій» [14, с. 5], «не претендував на “безретушне” видання» своїх творів [17, с. 31], однак уважав огидним та

недопустимим надмірне втручання в змістову структуру й мовну тканину авторського тексту, яке часто робило його непізнаваним, не допускав поводитися з автором твору, «як з художньою» [17, с. 21], не вдавався до пристосуванства, не опускався до меркантильно-обивательського рівня, бо свідомий був тих істин, які лаконічно й точно сформулював у своїх записниках: «Справжні люди не псуються, вони створені з твердого матеріалу, який не піддається ні спокусам, ні модам часу» [19, с. 34]; «Нам треба ще спуститися на дно криниці за істиною» [19, с. 27].

Доречно процитувати із цього приводу хоча б фрагменти листа від 15 серпня 1974 року Ф. Рогового до «шановного товариша Сологуба», завідувача відділу редакції прози видавництва ЦК ЛКСМУ «Молодь», й не менш «шановного товариша» І. Власенка, автора рецензії. Вони намагалися в критичному «опусі» «допомогти переосмислити хибну концепцію» роману «Свято останнього млива», заговорили про якісь «“атомні” жахи», «“лаянку” в спину “чинові переселення”», безпідставно приписували авторові «форми богошукання», а багатьом персонажам твору негативні, навіть ворожі риси. Для «товариша Сологуба» й редакції ці речі стали «серцевиною твору», а для автора вони частковості, позаяк основні проблеми, за його аргументованим твердженням, зовсім інші: «...марні мої потуги: Вам не заболить ні загублена (без толку) земля, ні поруйновані десятки тисяч людських осель. Повторюю – це злочин віку. Його не простять нащадки, бо творений він, коли вже була відома атомна енергія, бо творений він на догоду. Бо – і це основне – можна було зробити ГЕС втричі дешевше, затопивши принаймні втричі менше плодючої землі, з енергією якої не зрівняється ніяка і ніколи». Що ж до героїв, то вони, як це щоденно демонструє реальне життя, «люди з гріхами й достоїнствами», вони не вигадані, не виліплені з іншої глини. Роговий вірить у них, бачить у них основу людського буття, бо «поки є на світі добро і зло, кривда і правда, доки й будуть», за упередженою оцінкою сологубів, яких виплекала для самозахисту радянська система, «такі ... “ущерблені”, а насправді повноцінні, здорові-здоровісінькі духом люди, хоч обставини їх у даній ситуації надломлюють». Мовлено про один із конкретних «вінців» цього надломлення, поставлено цілком умотивоване риторичне питання, що є адекватною рефлексією на затоплення Кременчуцьким морем обжитих, дбайливо оброблених родючих земель, величних історією, щасливих тодішнім сьогоденням сіл та хуторів: «...виселяють з прапрадідівських земель, руйнують справічний дух. Хто, крім ідіота, своє рідне село “під гармошку з бубною” може навіки покидати, як це уявляється рецензенту?..» [17, с. 30–32]. Як не дивно, але «сологубівська» оцінка художньої мови, її виразально-зображальних можливостей різко контрастує з поданим вище її критичним дискурсом: «Мова творів багата й барвиста..., художня тканина добротна, без перебільшення кажучи, зіткана здібним майстром» [6, с. 351]. Не визнавати лінгвокреативності письменника, не помічати його оригінальних мовних експериментів не можуть навіть найупередженіші критики, яким зрідні метонімічна паремія *Собака гавкав під замовлення*, що її зафіксував у своєму афористиконі Роговий [19, с. 39].

Із щойно висловленими зболеними розмислами перегукуються інші думки полтавського прозаїка про офіційних поціновувачів літератури, точніше горе-тлумачів її, в особі рецензента Ю. Кочерги й не названого в листі, адресованому 14 грудня 1975 року керівникові письменницької організації України В. Козаченкові, але безпосередньо причетного до паплюження твору «Марта Смоляр прагне вірного кохання» завідувача редакції сучасної прози видавництва «Молодь» Д. Головка. «Їден» горе-рецензент, якого «не чув, не бачив», себто Ю. Кочерга, з іронією пише Роговий, новий роман «про життя молодих людей з одного гірничого кар’єру ... Полтавщини» назвав «безпорадним», наскрізь просякнутим «буржуазною філософією», з піною на губах доводив, що «тут “скотського більше, ніж реального (?) людського”, що все це “дурниці, дурниці, дурниці”», а «автор насморбався такої вульгарщини». Автор нового роману і в помислах не допускає того, що його «рукописи без хиб, без помилок», ба навіть запевняє, що «лише завдяки їм все прагнуче розвивається...». Йому, однак, болить, його вимордовує інше: хто дає право під прикриттям «личиною видавництва на отаку визивну презирливість до автора, до людини зрештою, до загальноприйнятих правил моралі і благопристойності?», де брати право захисту своєї громадянської гідності?, хто повинен відстояти «нехай найпаскуднішого, але художника –

від подібних нападок, від образ, від підозрювань?». Письменника обурює, що при видавництвах тримають «ось таких “цінителів”, “благословителів”» – «глухих всіма чуттями», елементарно неграмотних людей, пишуть, “мабудь”, “вершин художності”, “патріції”, “сентиментальна нісенітниця”, “автор змалював дівку з найбруднішими нахилами простітутки”(!!!)”, це “протиречить” всім законам етики. *Всьому духові нашого часу, духу творчості зокрема*» [17, с. 65–66].

Тон спілкування «ваші – вимоги, моя – догідливість» не для Ф. Рогового, про що він заявив у листі від 4 березня 1978 року, адресованому «редакторів прози» журналу «Прапор» О. Мужичкій, яка самотужки визначила ідейний напрям (зрозуміло, шкідливий) його «Свята останнього млива», яку насторожували, занепокоювали, навіть лякали «душевні сюжети» на вірєць: «Чи можна обходитись без батьківщини, без того рідного, свого, святого, що суть твою становить? Кого і що тоді така особа любить? Якщо не дурну славу, то що інакше? Все людство, всю планету взагалі? Але любов завжди конкретна. Взагалілюбством прикриваються не люди, а лицеміри, так звані «внутрішні емігранти» та інша нечиста всячина. Всі-бо вони мають батьківщину за таку собі звичайну річ, якою вигідно користуватись». На цей, м’яко кажучи, дивний аксіологічний випадок Ф. Роговий реагує так: «Не придумаш, що й подумати» на оте «і це не так, і те не туди». Або: «Як же можуть порозумітися панівне й підлегле, не маючи предмета взаємозацікавленості?» Його відповідь на пропозицію О. Мужичкій «прибути до Харкова для знайомства, розмови лише за умови» перегляду рукопису й подання звіту про виконану роботу, достойна з погляду високоморальної людини й аргументована з висот творчої особистості: «самооцінюватись», «сповідатися в своїх гріхах чи достоїнствах», оцінювати «самому для себе» ідейні напрями роману негоже, тому зустріч критика й автора роману не відбулася. Письменник не вважає себе безгрішним, не заявляє про свою «безкомпромісну категоричність», він закликає до паритетного діалогу, щоб були почуті й належно сприйняті такі авторські репліки: у романі «провідною думкою “Свята...” є невимірна сила любові до трудових людей, до їхнього добра й печалі, до рідної землі, до ... Батьківщини»; проілюстровано «момент найвищої душевної напруги – люди, древні порічковики, навіки розлучаються з своєю малою батьківщиною: з своїм селом, річкою, зі своїми хатами, травами, птахами, могилами, один з одним. Переселені селяни, звичайно, звикнуться (про це чітко сказано в романі) і на інших ґрунтах», але хіба прощатимуться вони «з вічно рідним ...під барабанну музику? Хіба без болей? Без суму?»; як же «можна не сумувати за рідним, за своїм рідним (а значить – за найпрекраснішим)»; «нищиться найсвятіше, найнеобхідніше – код історичної пам’яті. Рвуться її нитки...»; «почуття людини до Великої Батьківщини – до рідної країни – доповнюється ще й почуттям до батьківщини малої, в смислі рідних місць, отчих країв чи бодай найдрібнішого хутірця з березами чи тополями. По суті “всевишня любов” (почуття до Великої Батьківщини в обширному смислі) починається саме з малої, меншої, найменшої любові, предметом якої може бути і материні сльози, великі, як слова генія, і грудочка землі з батькової могили, напичне віконце, одна-однісінька травина чи скрип сінешних дверей» [17, с. 78–79]. О. Мужичка, попри затяту ідейну прискіпливість, змушена була визнати високий тон мови роману: багато сторінок «Свята останнього млива» «позначені талановитим підходом до художнього втілення теми, доброю образністю, гарною непересічною мовою» [6, с. 110].

Ф. Роговий у листах до різних адресатів не втомлювався пояснювати, що він творив свою «посулянську сагу» передусім тому, що залишився на все життя вічним переселенцем-сиротою, причому не з власної волі, а під тиском обставин, бо мешкає в «“нерідному” селі» [17, с. 109], у нього «завжди, вже ось багато років підряд не вистачає саме одного чуття для душевної повноти – чуття дому». В Устимівці живе «вже близько 30 років, але ні разу не відчував себе дома – ні в якому також іншому місці, де б не бував», постійно сумує, що його «втоплениці», його «рідної Пугачівки нема й не буде...» [17, с. 77]. У подячливому слові-відповіді на привітання школярів-краян із нагоди виходу у світ роману «Свята останнього млива» 57-річний педагог і вже знаний письменник, оглядаючи збігли літа, до деталей згадує найрідніший земний куточок, де зарита його пуповина, дорогий серцеві хутір, «який давно і навіки зник під водами Кременчуцького водосховища», наголошуючи, що пам’ятає до травинки «своє подвір’я, ще прадідівський гайок осокорів з тополями за хатою, дикий хміль

на кладці, аж дохмарний сусідський осокір», що може «нетрудно пройтися уявою тією милою стежкою довжиною у вісім кілометрів, котра щоранку вела ... в Жовнинську середню школу», попетляти «понад святими водами Сули, річки ... дитинства і юності». Це все – земна «мета і любов», фундамент вмудреної життєвим досвідом людини [17, с. 110–111]. У такі сумні хвилини трохи розраджують світлини з того життя, за яким журився, сумує і тужитиме, доки й ряст топтатиме, позаяк не може «змиритися з тим, що НЕМА» в нього «рідного села... І – найобидніше – не буде!..». «Це відчуття, – з болем і тривогою констатує Ф. Роговий, – захоплює мене, я від нього задихаюся. В мені щось умирає, і хтосьна-як його зберегти. Я чимсь таким, таким давучким перенасичений, що ВОНО витісняє в мене всякі інші бажання...» [17, с. 23]. Топонім Пугачівка набув ознак номінативної прецедентності, тому що письменник настільки художньо узагальнив цей конкретний населений пункт, що він вивищився «до рівня символу однієї з характерних часток України, на якій по-своєму відбилась її доля» [8].

Літературну наполегливість, багаторічне результативне й без будь-яких наслідків ставання на прю з режимом і його різного рангу вірними пильнувачами «можна вважати громадянським подвигом» Ф. Рогового [8]. Таким подвигом є його «труд мозільний» упродовж усього творчого шляху над однією книгою, образно поійменованою «книгою з початком і без кінця», а також сповідуваний принцип життя, що про нього говорив сам письменник і який реально вимodelювали дослідники-літературознавці та майстри художнього слова: «Про своє Посулля писати мушу доти, доки житиму» [8], «без страху... за свою думку, за своє слово ... страждення, таке в крові запечене» [15, с. 41]), старанно дібране «з ошаття мови і поставлене в основу життя героїв» [13, с. 134].

Простір листів, щоденникових нотаток та записників Ф. Рогового густо всіяний яскравими постатями, з якими письменник, громадянин, просто людина з її глибоким внутрішнім світом та далекоглядними зовнішніми імпульсами-контактами віртуально співіснуватиме в майбутньому, реально і віртуально перетиналася в минулому, перехрещується в часопросторі сьогодення, прямо чи опосередковано – живим словом або листовно – спілкувалася та активно комунікує з окремими людьми й цілим світом.

Серед тих, кому відведено особливе місце у творчому становленні автора романів «Свято останнього млива», «Поруки для батька», – О. Гончар, якого вважають совістю українського письменства. Він мовив своє слово про письменника-земляка, хай і коротке, не оперте на літературознавчо-мовознавчі канони, проте вкрай потрібне в миті відповідальні, коли тому випадало долати перешкоди, що їх створювали «редактори-перестраховники видавництва, вишукуючи в автора з провінції підводні течії, крамольну “частину айсберга”» [13, с. 137], і в миті радісні, коли його вистраждані твори нарешті приходили до читача.

Зрозуміло, що Ф. Роговий знав і шанував О. Гончара, який суттєво впливав на тодішній літературний процес, докладав надсусиль, аби творчість письменників-початківців знаходила належну підтримку. Якщо говорити про реагування О. Гончара на прозу Ф. Рогового, то це засвідчує щоденниковий запис від 18 грудня 1982 року: «З Полтавщини, з Глобинського р-ну невідомий мені автор Феодосій Роговий надіслав книжку свою “Свято останнього млива”. Читаю й радію: яка мова! Які характери!.. Не знаю, чи це роман, але що це непересічне явище в нашій сучасній прозі – безсумнівно. Читаю і ще раз переконуюсь: талант – це таки рідкість» [3, т. 2, с. 547]. Двома днями раніше з Києва до Устимівки Гончар відправив листа, зміст якого максимально наближений до тільки-но цитованої діарійної нотатки: «Книжку від Вас отримав, дякую за увагу. Як на мене, то Ваше “Мливо” чудове, радує в ньому багато що: і глибоко відтворені картини народного життя, і колоритні характери, і ця багатюща наша полтавська мова... Твори такого рівня, такого зрілого роздуму не часто з’являються в літературі». Адресант побажав країнинові в прикінцевому віншувальному мінідискурсі «простору ... і снаги», наголосивши, що неодмінно наспіють «прийдешні творчі літа», що це «лише початок шляху» [2, с. 393]. Неочікувана епістолярна вістка, зізнається Ф. Роговий у листі до сина Юрія, для нього – «Подія» [17, с. 111]. Він передає свій душевний стан за допомогою прийому капіталізації – слово *Подія* написано з великої букви. До речі, вирізнене графодериваційне явище, що зазвичай постає як креативна мовна гра, є поширеним в

епістолярію письменника, зокрема в таких його жанрах, як лист-подяка, лист-прохання, лист-пошана.

О. Гончар ознайомлювався з романом довгенько. 6 березня 1983 року в «Щоденниках» знаходимо такий запис: «Дочитую “Свято ост[аннього] млива” Феодосія Рогового. Книга прощання і нічим не поступається перед «МатЬорою», хіба тільки тим, що цю років десять, кажуть, тримали в шухлядах. Та все ж таки пробилось це мужнє слово. Хто з тих бадЬорих нищителів міг думати, що крізь їхню бульдозерну гуркотняву з часом таки подадуть голос всі тоді приречені плавні й хутори, і він, зболений, як реквієм, зависне над цілим краєм пронизливим незникаючим зойком?» Завершує цю насичену заслужено-щирою похвалою нотатку широкоформатний афористичний вислів із тематичної групи «Мистецтво»: «Тільки мистецтво, мабуть, і здатне, поєднавшись із пам’яттю, рятувати від забуття... Тричі сильнішим має бути наше мистецтво, слово синівське, щоб виповісти все, посвідчити перед вічністю, і цим дати світові зниклому друге життя!» [3, т. 2, с. 552–553].

Не є новиною те, що свідомо провоковані видавничі митарства понизили градус суспільного ефекту, який міг би мати роман «Свято останнього млива». Йому важко було конкурувати з творами-предтечами: «Бураний полустанок» і «Білий пароплав» Ч. Айтматова, «Закон вічності» Н. Думбадзе, «Твоя зоря» О. Гончара, «Втрачена домівка» Й. Авіжюса, та ін. «Прощання з МатЬорою», зауважує Г. Пагутяк, напевно, читали всі, коли ж «тільки-но починаєш говорити про Феодосія Рогового, то на тебе дивляться “дикими очима”: не чув, не знаю». А «Свято останнього млива», за аж ніяк не завищеною оцінкою цієї письменниці, – значно сильніша річ, це – «висока художня правда. Абсолютна зануреність у стихію, як у Фолкнера» [1].

Наголосимо на такому вельми сутнісному моменті: після опублікування роману «Свято останнього млива» О. Гончар запозиціонував його автора як повноправного класика української літератури. Це potwierджують щоденникові мінідискурси, у яких ім’я *Ф. Роговий* побутує в онімному ряду, сформованому за участю компонентів, що об’єднані семою ‘прецедентна особистість’: «...геніїв, рівних *Тичині* й *Довженку*, все ж таки там (у діаспорі. – М. С.) не з’явилось! *Багряний*, *Теліга*, *Орест* і *Ольжич*, *Юрій Ліпа* – це справді великі набутки, як і *О. Олесь*, *Винниченко* (надто ж ранній), але для чого їх протиставляти *Рильському*, чи *Григорові Тютюннику*, або *В. Землякові*, чи *Ф. Роговому*?» [3, т. 3, с. 482]; «Маститому і впливовому критичному метрові» Л. Новиченкові треба було не ганити на всесоюзній арені українську літературу, а «підтримати (вчасно) *Ліну Костенко*, *Григора* [Тютюнника] або *Рогового*?» [3, т. 3, с. 75].

В епістолярно-щоденниковому дискурсі О. Гончара «Свято останнього млива» оцінено за принципами «від форми до змісту», тобто від мови твору до проблематики, й «від змісту до форми», тобто від порушених у романі проблем до способів майстерного їхнього оречевлення, з виразним акцентуванням мовної досконалості та оригінальності. Автор «Тронки», «Собору», «Твоєї зорі» не втомлювався метафорично наголошувати на родючості полтавських чорноземів та неповторності й невичерпності мовного ресурсу цього краю. Після телеперегляду творчого вечора Б. Олійника він у «Щоденниках» назве його поетом-стоколосом, який зродився «поміж ріденьких колосочків», і подякує чорноземам малої батьківщини, «що за будь-яких кліматичних умов не втомлюються родити...» [3, т. 2, с. 515].

Що ж до мовної багатості Ф. Рогового, про яку говорить Гончар й інші письменники, а також мовознавці, літературознавці, то вона – закономірний і логічний наслідок сумлінної та виснажливої праці талановитого прозаїка над художнім словом, добутих із невичерпних підвалин народнорозмовності. Ф. Роговий, як свого часу Г. Квітка-Основ’яненко, І. Нечуй-Левицький, М. Старицький, як його талановитий друг Гр. Тютюнник, дослухався до голосу народу й фіксував так звані «старожитності» та органічно вводив їх без змін або в дещо трансформованому вигляді до текстів, а себе з гордістю зараховував до людей старомодних із притаманною їм «домогильною долею». Дуже непокоїло Рогового, що в його «Святі останнього млива» «порпається хтось» не його «лінії», водить «механічною своєю рукою по рядках тієї мови, яка зникає або майже зникла, і, креслячи її з притиском, усміхається з відчуття виконаного обов’язку служби», а як конкретніше й правдивіше, то цинічно «глумиться над мовою, що зникає – зникла! – разом зі

своїм місцем говору – з тисячами розселених посульських хат, в яких вона колись жила, розкошувала...». Процес лінгвального осучаснення, яке часто-густо робило текст невпізнаваним, сприймав із застереженням, упередженням, називав його «огазетненням», намагався зробити все від нього й не від нього залежне, аби тільки не траплялося такого, коли художню річ, яку створила старомодна в гарному розумінні цього слова людина, сліпо, механічно редагувала людина новітня – «з новітніми вимогами, з новітніми («змеханізованими») чуттями або й зовсім без них до мови» [17, с. 84–85]. Застосовувана лінгвопрактика не спрямувала прозу Ф. Рогового в народно-етнографічне русло з його лінгвальними маркерами, а, навпаки, употужнила, усамостійнила її, дистанціювала від нарочитого етнографізму та побутописання, вона постала як іманентна риса мовного ідіостилу автора, як «абсолютно оригінальне, нове для нашого вітчизняного письменства художнє явище, бунтарське по своєму духу, авангардне по суті» [8]. Дослідники не проминули того, що мовна «помічальність», зокрема витончений смак до рідкісного слова й тактовна, майстерна прагматизація його, уміння експериментувати з мовним матеріалом, була характерною як для зрілого, так і для початкового періоду прозаїка Ф. Рогового, коли його журналістська рука доростала до руки вправного художника, коли він писав про «типові для сільської “глибинки” ситуації та про людей, яких знає, сказати б, у межах “загальнолітературного” і “загальноприйнятого”» [15, с. 60].

Не тільки О. Гончар, а й інші його побратими по перу, а також учені-філологи високо оцінили «Свято останнього млива» з погляду оригінальності мовної архітекτονіки, глибини змісту, виняткової актуальності, широти проблематики. На їхнє переконання, письменників О. Гончара й Ф. Рогового зближує те, що їм боліло фізичне та моральне браконьєрство, воно гомоніло в них романами «Собор» з його важкою антисоборною кампанією і «Свято останнього млива» з його тернистими шляхами до читача. Обоє прозаїків критикували за очорнення радянської влади, наклеп на людей праці, замилювання старовиною й інші надумані гріхи. Час змив ці гріхи, навіть перетворив їх на чесноти, позаяк письменники не зійшли з обраного раз і назавжди мистецького шляху правди й високої художньої майстерності.

З епістолярію стає відомо, що в березні 1968 року Ф. Роговий, тоді працівник редакції газети «Комсомолец Полтавщини», звертався до О. Гончара й просив прочитати його оповідку «Стахановець» та висловити свою думку, яка для автора твору «буде он яким святом і своєрідним орієнтиром» [12, кн. 1, с. 228]. Цей матеріал не ввійшов до книги «Удосвіта, коли не спалось», першим мінідискурсом якої є лист до дружини Дуні, учительки української мови та літератури Євдокії Тимофіївни Рогової, датований 28 жовтня 1969 року. Упорядник видання, син письменника Юрій, пояснює це тим, що копій кореспонденцій ніхто не робив, а «чернеток автор практично не залишив із скромності, не вважаючи, мабуть, чимось вартісним» [17, с. 4]. Лист, про який мовиться, і рукописний текст «Стахановця» обсягом 6,5 сторінок удалося віднайти в родинному архіві письменника під час підготовки двокнижжя «Листи до Олесея Гончара»³. Тоді полтавець щиро зізнався видатному землякові, що пише «несміливо і тяжко. Дещо, мабуть, вдається, бо друкували в наших українських газетах та журналах. А все ж несміливо і тяжко» [12, кн. 1, с. 228]. Відповіді з Києва не надійшло, прохання «Можете – поверніть рукопис» так і залишилося проханням. Можна з нерозумінням чи докором сприймати цю інформацію, навіть робити закиди Гончарові, що він не реагував на звернення, які до нього надходили, що не пам'ятав земляка Ф. Рогового і под. Причин на таке забування багато, найосновніша з них – антисоборна кампанія. Роговий, як свідчать окремі листи до нього, сподівався на якусь реакцію Гончара, він говорив на цю тему з І. Боки, який у листі від 2 червня 1968 року просить Феодосія Кириловича не гніватися на Олесея Терентійовича, бо він «зараз у такому становищі, що й говорити не доводиться», бо йому приписують усяку гидь, його цькують, паплюжать – «та ще хто! Якийсь відомий своєю службою Шамота, і менша пташня – тут вона відома, та нечистоплотний Хорунжий». Бокий розраджує свого адресата й

³ У 2018 році розпорядниця архіву В. Гончар передала рукописний текст оповідки «Стахановець» разом із листом, у якому про неї йдеться, та іншими матеріалами до Національної бібліотеки імені В. Вернадського, де створено Фонд Олесея Гончара.

запевняє, що той зможе зустрітися з автором «Собору». Він 15 червня приїздить разом із П. Толочком та Ювілейним комітетом до Кременчука, а наступного дня – до Мануйлівки, а від неї не так далеко від Устимівки. «Подивитесь по обстановці, як буде», – радить молодий журналіст Бокий [6, с. 12–13].

Ясна річ, що Ф. Роговий стежив за розгортанням подій навколо нового твору О. Гончара, він уважно прочитав його й 18 лютого 1968 року вніс до свого записника такий крилатий рядок із «Собору»: «“Мистецтво, хлопче, це, можливо, останнє пристанище свободи” (О. Гончар, “Собор”)» [19, с. 101]. 28 травня 1968 року залишено ще одну нотатку про «антисоборну кампанію», що була в розпалі. Тоді в Полтаві відбувалися звітно-виборні збори письменників, порядок денний яких передбачав й «антисоборне» питання: «*Звітуючий (О. Чуча) про “Собор”*». Журналіст Ф. Роговий зафіксував сумбурно-претензійний виступ лубенського поета П. Мостового: «...*подобається мені оця дискурсія... Як я можу не служити народу як учитель, як поет. “Собор” з великими вадами, бо його взяли на озброєння вороги за кордоном. Героїв Гончар пустив напризволяще. Як же нам не співати, не складати вірші... Наше село не те, яке змалював Гончар в своєму “Соборі”... В Полтаві живуть і працюють чудові письменники (Ковінька, Чуча, Шутько), їхні голоси долинають аж... до Лубен. Показує свої три дитячі книжки... Розказує, що пише і вірші, і гуморески, і навіть... короткі оповідання. Каже (навіщо?) про себе. Хвалить Гаріна... Проситься в СП*». Перед нами зразок не офіційно-ділового стилю, репрезентованого таким його документом, як протокол, а глумлива рецепція дійства з убганими авторськими іронійними виразами на зразок «Ю. Андрущенко – “гонить хвилю” проти І. Драча, бо він не “зразок для полтавців”» [19, с. 105–106].

Повертаючись до листовної розмови, зацентруємо, що 1985 року Ф. Роговий надіслав ще одного листа «вельмишановному й дорогому» О. Гончару, у якому подякував «за добрі слова привіту», які на «творчу впевненість, на життєві поруки», за пам'ять. Він повідомив про написаний новий роман «Поруки для батька» й «штучнотвориму ситуацію», що виникла з редакцією журналу «Вітчизна» та видавництвом «Український письменник»: «справа дійшла до якогось насторожливого мовчання – то ж бог тепер знає, куди воно діло повернеться» [17, с. 126–127]. Роговий просить сприймати це послання не як «присьбу жалості», а як сенс його життя: «Мені соромно й дуже соромно воюватися й боляче захищати свою вірність. Легше перенести все це тяжке, “несвітле” на собі, у своїй самотності, ніж переконувати страхопудливо, що моя любов до Рідного не мені одному на користь, що мої засади творчості чесні і чисті, як вода в праведній моїй Сулі, як сльози моїх Дітей і Онуків, заради яких я не можу нітрішки скривити собою – сказати їм, залишити для них свою неправду...» [17, с. 126–127]. Ці внутрішні митарства, розсіпані по листах, що їх надиктовували обкипілі кров'ю справедливості серце й душа, постають окремим сюжетом із такими орієнтовними біблійними образами, що виразно відображають суть справи: «Тоталітарна система проти людської моралі», «Духовно багата, морально чиста людина проти тоталітарної системи». Ф. Роговий уболівав не стільки за майбутнє своїх сумлінно випродукованих книг, скільки за утвердження справедливості, чесності, високої моралі.

Видавничі справи не рухалися, потрібно було якось наполегливіше діяти, тому автор роману «Поруки для батька» знову наважується потурбувати своїм листом, датованим 27 лютого 1986 року, «дорогого Олеся Терентійовича», «свого (і нашого) духовного батька», використавши в ньому полісимвольну інтертекстему-звернення до милосердя, яка експліцитно актуалізує в контексті натяк на допомогу, – «О, милосердя людське, прийди на поміч!». Основна сюжетна лінія аналізованого мінідискурсу – «видавничі походеньки» автора, пов'язані з твором «Поруки для батька», який «ось-ось два роки лежить ні читано, ні рецензовано» [17, с. 130]. Роговому не випадає нічого іншого, як обрати такий вихід із ситуації-зачарованого кола: «Лучше пошли Тому Чоловікові “Поруки для батька” і довірся Його Мудрості». Роман, у якому розкрито замовчувану на той час тему репресій 30-х років, що «переростає у своєрідну поетичну філософію пам'яті – болючої пам'яті народу, пам'яті національної» [5, с. 98], відправлено, висловлено надії, що він буде прочитаний і повернутий авторові, якщо не раніше, то на початку червня, коли відбуватиметься IX з'їзд письменників України. «Той Чоловік», як зауважує М. Малахута, «на поміч, на негайну виручку кинувся зі

всією душею ... своєю доброю людяністю й невтомним авторитетом оперативно поопікувався й допоміг конкретно, аби роман ... вийшов ... без зволікання» [13, с. 174–175].

О. Гончар зустрічався на письменницькому форумі з делегатом від Полтавщини Ф. Роговим. Це засвідчує послане з Устимівки чистосердечне привітання з Новим, 1987 роком, «дорогого Олесь Терентійовича», а також висловлене в ньому побажання «повторитися нашим зустрічам і розмовам». Автор цитованого віншувального дискурсу щиро зізнається, що «йому пам'ятається ... зустріч на з'їзді і кожне слово ... розмови», а після неї він «щомиті передумує, як би найкраще скласти свою книжку, яку хоче написати» [17, с. 135].

Цікавим є ще один епістолярний сюжет – багатолітнє спілкування Ф. Рогового з російською перекладачкою Н. Роговою, яка працювала над його творами, коли ті виходили в Москві, й одержувала, за її словами, невимовне задоволення від прочитаного й досягнутого [6, с. 156]. Вона у своїх листах неодноразово зауважувала, що видавничий успіх можливий за безпосередньої участі в ньому О. Гончара, оскільки той – «єдиний член редколегії від України і взагалі – Гончар»⁴ [6, с. 206], «вирішальним є слово Гончара, єдиного українського письменника в редколегії», «треба, щоб у редакції “Роман-газети” лежав лист від Гончара, у якому він рекомендує “Свято останнього млива” до видання» [6, с. 211]. Такі обставини спонукали Ф. Рогового до наступної епістолярної розмови з О. Гончаром. 15 травня 1987 року він відправляє до Києва листа, тепло йменуючи в ньому, як це завжди робив, адресата – «вельмишановний Олесь Терентійович», «совість нашої духовності!». Змістовими домінантами чергового послання є «щире-щирісіньке», без «лестоців і запобігань» слово-подяка за високу оцінку «Свята останнього млива», а також репрезентоване в інтертекстуальній формі прохання Н. Рогової, або, за словами автора, «рядки, прісьби» перекладачки: «Прислухайтесь до моєї поради, зверніться до Гончара з проханням підтримати Вас у питанні друку роману в “Роман-газеті”. Заступник головного редактора цього видання Семен Михайлович Борзунов так мені і сказав: “Гончар – член редколегії, він представляє Україну, і від його слова багато чого залежить”» та зневизначене прохання-надія автора: «Не знаю, що говорити далі: гублюся в плутанні почуттів» [17, с. 138–140].

О. Гончар, який добре знався на видавничих справах, якому була відома зсередини московська літературно-перекладацька практика й свідомо створювані зволікання із просуванням українського художнього контенту, діяв за своїм уже випрацьованим сценарієм впливу «на всіх і на вся», не афішуючи про виконане. Це була затяжна процедура, про її успішність можна судити з листа Ф. Рогового від 13 травня 1989 року. «Затвірник сільський» три рази дякує «Доброму Чоловікові» за сприяння, за пам'ять та прихильність, яка «кожен раз розчулює ... до сліз», після якої «прагнеться в усьому Совісті і Благородства!», згадує «романгазетівське крутіїство» і «чисту ... правду» Олесь Терентійовича щодо нього [17, с. 146–147].

Щирість творчих взаємин двох видатних письменників промовисто засвідчує мінідискурс зі статті Ф. Рогового «Ми всі потроху любимо Україну», яку опубліковано після його смерті: «...ми знайомо стрілися очима з вельмишановним земляком [Гончаром О. Т.], обмінявшись усмішками і кількома словами поза ритуалом...» [6 с. 408]. Це відбулося в Києві, коли авторові роману «Свято останнього млива» вручали диплом лауреата Державної премії України імені Тараса Шевченка.

Поряд із листами-проханнями, листами-подяками, листами-сповідями, листами-критикою, листами-пропозиціями, що нерідко набувають синкретичного змісту, Ф. Роговий використовує листи з елементами опису, розповіді та роздуму, у яких в образній формі повідомляє про особисте наболіле, надаючи оповіді філософського звучання. Яскраво ілюструють цей епістолярний жанр кореспонденції від 4 листопада 1987 року та 25 грудня 1987 року. У першому листі йдеться про тодішнє колгоспне життя, а якщо конкретніше, то про колективне рабство чи колективну кріпаччину: на скошеному полі «селянські люди» збирають погублені качани кукурудзи у відра, мішки, а потім на плечах несуть, на велосипедах на багажнику тягнуть добуто «добро» додому й радіють, що мають хоч і не суттєву, а все ж таки підмогу. «Як же занедбано їхню гідність!» – із розпачем мовить автор і

⁴ Листи від Н. В. Рогової подано в перекладі автора статті.

водночас висловлює впевненість, що вона неодмінно повернеться до них, що «ми, малі, проростем бодай паростками своїх великів предків», «духовних праведників», які «уповільнили і дураків, не давши їм розруйнувати (розвіяти) дощенту Собори нашого духу, нашої історичної пам'яті з Запорожжям на чолі» [17, с. 141–142]. Думка суголосна виразові О. Гончара, що став уже крилатим: «Собори душ своїх бережіть, друзі. Собори душ!...». Наведений лист-роздум, для якого «характерний ... широкий народознавчий, етичний, інтелектуальний контекст нібито суто особистих поточних ситуацій», цитує І. Дзюба в статті «Високо поцінований і мало прочитаний», наголошуючи, що цей мінідискурс своєю глибинною сутністю багато «скаже про життя й самопочуття Феодосія Рогового» [4, с. 28–29], зрозуміло, про інтелектуально-духовне самопочуття, серцевиною якого є мала батьківщина, рідне слово, навіки сховані під водами штучного моря сотні пугачівок...

У другому листі письменник змальовує куточок «найукраїннішої України» – навколоустимівські села й краєвиди та виповідає дивні історії. Йому набачилися спредвічні селянські коди-символи – незоране поле та жнивні з полукіпками люди, які нібито вимандрували з Гончарових «Далеких вогнищ», щоб рятувати святий хлібець, йому вчувалися «голоси безпечної молодості ... і никли...». Семантичним центром цього мінідискурсу є ще одна картина, віддалена від попередньої своїми змістовими лініями, з-поміж яких домінує та, що передає страх людини, але специфічний – не за себе, а за інших сущих, зрештою, за весь світ. Ця людина, а її уособлює автор листа, найдужче боїться оглядатися, бо їй «щоразу ввижаються стерні... і стає страшно... коси... якоїсь демонічної коси, котра стинає все живе, що тримається за землю, на якій проросло і найперше возрадувалось... оте живе, що так стенається під косою («Ой лугами йду – луги розвиваються, берегами йду – береги стенаються»). Символи, до яких удається автор цього мінідискурсу, багатозначні, у них переплелися особисті страждання з болями народними, щоб оптимістично «заслухати сурмами пречистої долі» [17, с. 143–144].

За логічний кінець історії творчих взаємин Ф. Рогового й О. Гончара може правити такий «якбитологічний» коментар. Автор «Собору» сказав би ємніше слово про автора «Свята останнього млива», якби виконав прохання Ю. Рогового, висловлене в листі від 10 травня 1995 року: «У цьому році (серпень місяць) минає 70 років нашому Батькові – Роговому Феодосію Кириловичу. Кілька років я збирав спогади про нього, посвяти, рецензії. Підготував рукопис. Мав надію, що зможу видати книгу до цієї дати. Та все затримується через відсутність грошей. Хочу просити Вас як великого земляка-полтавця, Людину, яку Батько особливо поважав і любив, написати кілька вступних слів до рукопису книги спогадів. Вся наша родина буде Вам щиро вдячна» [12, кн. 2, с. 414]. Адресат одержав це послання і, як згадує його дружина Валентина, виношував якісь ідеї, збирався з думками, проте доля розпорядилася по-іншому: 14 липня видатний письменник відлетів у засвіти. Закінчилася історія творчих взаємин двох видатних особистостей...

Висновки й перспектива дослідження. Зближені за багатьма параметрами, щоденниковий та епістолярний дискурси наділені іманентними ознаками, вони входять до дискурсивної парадигми як окремі її компоненти, тобто на засадах паритетності, а не гіперогіпонімії. Зближують досліджувані дискурси такі концептуальні ознаки їхнього дефінітивного формату, як самопрезентація та інформативність, реалізовані аксіологічно маркованими мовними засобами, на вибір яких впливають екстралінгвальні чинники. Концептосферу щоденникового та епістолярного контенту системно детермінує невіддільність його від суб'єкта (автора, творця, адресанта).

Кожен епістолярій, а особливо щоденник, – окремий світ цінностей, самодостатнє аксіологічне середовище, сформоване на основі індивідуальної, зрідка колективної об'єктивної або суб'єктивної оцінки. Це переконливо доводить комплексно схарактеризоване листове спілкування, суб'єктом і адресатом якого є Ф. Роговий та О. Гончар – прецедентні постаті, видатні українські прозаїки.

Автор романів «Свято останнього млива», «Поруки для батька», «Великі поминки» мав самобутній письменницький дар, чітку громадянську позицію, високі моральні якості, вишуканий журналістський стиль. Винятковою рисою цієї особистості є лінгвокреативність: мовне чуття, уміння віднаходити в народнорозмовій стихії «старожитні» перла, питомі, не

культивовані з різних причин лінгвоодиночності й органічне та майстерне вживлення цього ресурсу в авторську текстову структуру. Virізнєні й інші людські, професійні, мистецькі та інші якості послідовно відрефлексовані в листах-подяках, листах-пропозиціях, листах-зверненнях, листах-проханнях, листах-сповідях, листах-критиці, листах з елементами розповіді, роздуму, опису через «Я-образ», найприкметнішим об'єктом-концептом якого є село як специфічна духовна авра, що живила інтелектуала-митця Рогового. «Я-образ» цього письменника розкривають адресати (адресантно-адресатна формула «Адресант Ф. Роговий – Адресат О. Гончар») та адресанти («Адресант Х – Адресат Ф. Роговий»), зрештою, усі учасники ситуації (вербалізовані одно-, дво- чи тричлєнними антропонічними формулами) повідомлюваного як матриці мінідискурсу й макродискурсу з різною вагою їхнього нейтрального, позитивного чи негативного впливу. Це класична суб'єкт-суб'єктна із погляду моралі, виду діяльності, суспільної ієрархії, різнорангового типу комунікації, простих людських взаємин та результативна з погляду впливу прецедентної особистості на сфєри буття українського суспільства епістолярна, а почасти й щодєнникова комунікація чи відверта розмова віч-на-віч.

Винятково важливою для Ф. Рогового є багаторічна листовна розмова з О. Гончаром. Автор «Собору» зіграв помітну роль у письменницькому становленні країнина: підтримував його морально, відводив від творів несправедливе, ідеологічно заангажоване вістря критики й розпросторював їм шлях до читача, високо оцінив прозовий доробок, зокрема «багатющу» мову романів, поставив в один ряд із найталановитішими українськими майстрами художнього слова. Ф. Роговий і О. Гончар спілкувалися як рівний із рівним, їхні духовно-інтелектуальні порухи синхронізувалися в часі, у просторі, у художньому світі, найвідчутніше в романах «Собор» і «Свято останнього млива», а найосновніше – у серцях та душах, наповнєних незрадливою любов'ю до України, до рідного народу.

Перспективу цього дослідження визначає комплексний аналіз епістолярної та щодєнникової практик доби тоталітаризму в проєкції на опозиційне тло «свій / чужий», «демократичний / автократичний», «дозволене / заборонєне», «тексти / підтексти», «мовний стандарт / лінгвокреативність» та ін.

Список використаної літератури

1. Галина Пагутяк, письменниця: Комерційні видавництва не переймаються власною репутацією, у них – ходовий товар сумнівної якості. А влада саме таких і підгодовує. *Інтерв'ю з України. Розмови про життя і не тільки...* 2018. URL : <https://rozmova.wordpress.com/2018/09/13/halyna-pahutyak-5/> (дата запиту: 24.04.2025).
2. Гончар О. Т. Листи / упоряд.: В. Д. Гончар, Я. Г. Оксютя. Київ : Укр. письменник, 2008. 431 с.
3. Гончар О. Щодєнники : у 3 т. Київ : Веселка, 2008. Т. 1 (1943–1967). 455 с.; Т. 2 (1968–1983). 607 с.; Т. 3 (1984–1995). 646 с.
4. Дзюба І. Високо поцінований і мало прочитаний. *В житті я не взяв жодної фальшивої ноти. Біобіографія. Творчий доробок Феодосія Рогового* / уклад. Ю. Роговий. Житомир : Рута ; Київ : Укр. літ. газета, 2021. С. 5–32.
5. Дзюба І. М. З криниці літ : У 3 т. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2006. Т. 1 : Статті. Доповіді. Рецензії. Передмови. Дещо про добрих сусудів і духовну рідню. 975 с.
6. «Добрий дєнь хай буде Вам...». Листи до Феодосія Рогового. Статті, рецензії, примітки /упорядн. Ю. Роговий. Полтава : Дивосвіт, 2016. 420 с.
7. Зубак Л. «О, мій ти абсолютний чеснику!». *Роса в червону ніч* / авт.-упоряд. Ю. Роговий. Полтава : Дивосвіт, 2006. С. 24–37.
8. Зубак Л. До літературного портрєта Феодосія Рогового. *Портал Експєримєнт*. 2020. URL : <https://md-eksperiment.org/post/20201030-do-literaturnogo-portreta-feodosiya-rogovogo> (дата запиту: 24.04.2025)
9. Зубак Л. Жанрова специфіка романів Феодосія Рогового. *Наукові записки : зб. наук. ст. Серія : Філологічні науки (українське літературознавство)* / Кіровоград. держ. пєд. ун-т, М-во освіти і науки України. Кіровоград : КДПУ, 1999. Вип. 19. С. 86–96.
10. Зубак Л. О. Елітарна проза Феодосія Рогового: «Зарубіжні» витоки. *Українська література в контексті світової: теоретичний, історичний і методичний аспекти* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 24–25 верес. 1998 р. Черкаси : Відлуння, 1998. С. 101–106.
11. Клєчек Г. Опановуючи час. *Роса в червону ніч* / авт.-упоряд. Ю. Роговий. Полтава : Дивосвіт, 2006. С. 139–148.
12. Листи до Олєся Гончара : у 2 кн. / упоряд., передм., прим., комент. Миколи Степанєнка. Київ : Сакцєнт Плюс, 2016. Кн. 1 (1946–1982). 736 с.; Кн. 2 (1983–1995). 736 с.

13. Малахута М. Молитва над словом Феодосія Рогового. *В житті я не взяв жодної фальшивої ноти. Біобліографія. Творчий доробок Феодосія Рогового* / уклад. Ю. Роговий. Житомир : Рута ; Київ : Укр. літ. газета, 2021. С. 32–62.
14. Роговий Ю. Довга дорога до «Свята...» (Слово для Батька). Луганськ : Книжковий світ, 2000. 56 с.
15. Ротач Р. Про Феодосія – за спогадами і листами. В житті я не взяв жодної фальшивої ноти. *Біобліографія. Творчий доробок Феодосія Рогового* / уклад. Ю. Роговий. Житомир : Рута ; Київ : Укр. літ. газета, 2021. С. 32–62.
16. Стахнюк Н. Щоденник письменника: аспекти дослідження. *Слово і час*. 2012. № 7. С. 97–104.
17. Удосвіта, коли не спалось. Листи Феодосія Рогового / упоряд. Ю. Ф. Роговий. Полтава : Дивосвіт, 2009. 164 с.
18. Шабат-Савка С. Т. Щоденниковий дискурс Олександра Довженка: інтенційний обшир і синтаксування. *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Вип. 37. С. 67–73. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.37.11>.
19. *Я світові потрібен як приклад, як можливість. Із щоденників та записників Феодосія Рогового 1954–1992 рр.* / упоряд. Ю. Роговий. Полтава : Дивосвіт, 2009. 236 с.

References

1. Halyna Pahutiak, pysmennytsia: Komertsiiini vydavnytstva ne pereimaiutsia vlasnoi reputatsiiei, u nykh – khodovyi tovar sumnivnoi yakosti. A vlada same takykh i pidhodovuie. [Halyna Pahutiak, a writer: Commercial publishers do not care about their reputation, they sell what sells well but is of dubious quality. The authorities are the ones who feed such publishers]. (2018). In: *Interviu z Ukrainy. Rozmovy pro zhyttia i ne tilky... [Interviews from Ukraine. Conversations about life and more...]*. Available at: <https://rozmova.wordpress.com/2018/09/13/halyna-pahutyak-5/> (in Ukr.).
2. Honchar, O. T. (2008). *Lysty [Letters]*. Kyiv: Ukr. pys'mennyk, 431 (in Ukr.).
3. Honchar, O. (2008). *Shchodennyky [Diaries]* (1943–1995). Vol. 1–3. Kyiv: Veselka (in Ukr.).
4. Dziuba, I. (2021). Vysoko potsinovanyi i malo prochytanyi [Highly regarded and little read]. In: Yu. Rohovyi (Comp.), *V zhytti ya ne vziav zhodnoi fal'shyvoi noty». Biobliohrafiia. Tvorchyy dorobok Feodosiia Rohovoho [I have never played a single false note in my life. Biobibliography. Creative works by Feodosii Rohovyi]*. Zhytomyr: Ruta; Kyiv: Ukr. lit. hazeta 5–32 (in Ukr.).
5. Dziuba, I. M. (2006). *Z krynytsi lit [From the well of years]* (Vol. 1: Statti dopovidi. Retsenzii. Peredmovy. Deshcho pro dobrykh susudiv i dukhovnu ridniu [Articles. Reports. Reviews. Forewords. A few words about good neighbours and spiritual kin]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 975 (in Ukr.).
6. Rohovyi, Yu. (Comp.). (2016). «Dobryi den khai bude Vam...». *Lysty do Feodosiia Rohovoho. Statti, retsenzii, pryimky [“Good day to you...” Letters to Feodosii Rohovyi. Articles, reviews, notes]*. Poltava: Dyvosvit, 420 (in Ukr.).
7. Zubak, L. (2006). «O, mii ty absoliutnyi chesnyku!». In: Yu. Rohovyi (Comp.), *Rosa v chervonu nich [Dew at the red night]*. Poltava: Dyvosvit, 24–37 (in Ukr.).
8. Zubak, L. (2020). Do literaturnoho portreta Feodosiia Rohovoho [To the literary portrait of Feodosii Rohovyi]. In: *Portal Eksperyment [The Experiment Portal]*. Available at: <https://md-eksperiment.org/post/20201030-do-literaturnogo-portreta-feodosiia-rogovogo> (in Ukr.).
9. Zubak, L. (1999). Zhanrova spetsyfika romaniv Feodosiia Rohovoho [The genre peculiarities of Feodosii Rohovyi's novels]. In: *Naukovi zapysky: zb. nauk. st. Seriia: Filolohichni nauky (ukrainske literaturoznavstvo) [Scientific Notes: Collection of Scientific Articles. Series: Philological Sciences (Ukrainian Literary Studies)]*, 19, 86–96. Kirovohrad: KDPU (in Ukr.).
10. Zubak, L. O. (1998). Elitarna proza Feodosiia Rohovoho: “Zarubizhni” vytoky [The elite prose of Feodosii Rohovyi: ‘foreign’ origins.]. In: *Ukrainska literatura v konteksti svitovoi: teoretychnyi, istorychnyi i metodychnyi aspekty: materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf., 24–25 veres. 1998 r. [Ukrainian literature in the context of world literature: Theoretical, historical and methodological aspects: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference, 24–25 September 1998]*. Cherkasy: Vidlunnia, 101–106 (in Ukr.).
11. Klochek, H. (2006). Opanovuiuchy chas [Mastering time]. In: Yu. Rohovyi (Comp.), *Rosa v chervonu nich [Dew at the red night]*. Poltava: Dyvosvit, 139–148 (in Ukr.).
12. Stepanenko, M. (Comp.). (2016). *Lysty do Olesia Honchara [Letters to Oles Honchar]* (Book 1–2: 1946–1995). Kyiv: Saktent Plius, 736 (in Ukr.).
13. Malakhuta, M. (2021). Molytva nad slovom Feodosiia Rohovoho [Prayer over the words of Feodosii Rohovyi]. In: Yu. Rohovyi (Comp.), *V zhytti ya ne vziav zhodnoi fal'shyvoi noty». Biobliohrafiia. Tvorchyy dorobok Feodosiia Rohovoho [I have never played a single false note in my life. Biobibliography. Creative works by Feodosii Rohovyi]*. Zhytomyr: Ruta; Kyiv: Ukr. lit. Hazeta, 32–62 (in Ukr.).
14. Rohovyi, Yu. (2000). *Dovha doroha do «Sviata...» (Slovo dlia Batka) [The Long Road to ‘The Feast...’ (A Word for the Father)]*. Luhansk: Knyzhkovyi svit, 56 (in Ukr.).
15. Rotach, R. (2021). Pro Feodosiia – za spohadamy i lystamy [About Feodosii – based on memoirs and letters.]. In: Yu. Rohovyi (Comp.), *V zhytti ya ne vziav zhodnoi fal'shyvoi noty». Biobliohrafiia. Tvorchyy dorobok Feodosiia Rohovoho [I have never played a single false note in my life. Biobibliography. Creative works by Feodosii Rohovyi]*. Zhytomyr: Ruta; Kyiv: Ukr. lit. Hazeta, 32–62 (in Ukr.).
16. Stakhniuk, N. (2012). Shchodennyk pysmennyka: aspekty doslidzhennia [The Writer's Diary: Research Aspects]. In: *Slovo i chas [Word and time]*, 7, 97–104 (in Ukr.).

17. Rohovyi, Yu. F. (2009). *Udosvita, koly ne spalos'. Lysty Feodosiia Rohovoho* [At dawn, when I couldn't sleep. Letters of Feodosii Rohovyi]. Poltava: Dyvosvit, 164 (in Ukr.).
18. Shabat-Savka, S. T. (2024). Shchodennykovyi dyskurs Oleksandra Dovzhenka: intentsiinyi obshyr i syntaksuvannia [Olexandr Dovzhenko's diary discourse: Intentional scope and syntaxing]. In: *Transcarpathian Philological Studies*, 37, 67–73. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.37.11> (in Ukr.).
19. Rohovyi, Yu. (Comp.). (2009). Ya svitovi potriben yak pryklad, yak mozhlyvist. Iz shchodennykiv ta zapysnykiv Feodosiia Rohovoho 1954–1992 rr. [The world needs me as an example, as a possibility. From the diaries and notebooks of Feodosii Rohovyi, 1954–1992]. Poltava: Dyvosvit, 236 (in Ukr.).

EPISTOLARY AND DIARY DISCOURSE OF FEODOSII ROHOVYI THROUGH THE PRISM OF THE DIALOGUE WITH ONESELF, LITERARY CRITICISM, AND OLES HONCHAR

*Mykola Stepanenko, Doctor of Philological Science, Professor
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

e-mail: myk_ivan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

*Nina Stepanenko, Candidate of Philological Science, Associate Professor
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

e-mail: stepanenko_nina@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0934-784X>

Abstract. Introduction. The article is devoted to a systematic analysis of diary and epistolary discourses as independent components of the discursive paradigm with their inherent characteristics and parity relations as well as a comprehensive description of the pragmatic, ideostylistic, and creative features of the epistolary works of Feodosii Rohovyi, the outstanding Ukrainian writer of the second half of the 20th century.

Purpose. The article presents the results of the systematic description of the informative relevance, problematics, axiological concept sphere, and linguistic architectonics of F. Rohovyi's epistolary and diary discourses which were examined in the context of the literary critical process of the second half of the 20th century and viewed through the prism of Rohovyi's creative relationship with O. Honchar. Additionally, Rohovyi's linguistic creative abilities are characterised, and the markers of his epistolary idiolect are identified and interpreted.

Methods. A range of methods was employed to accomplish the research tasks: descriptive, axiological, comparative, pragmatic, and typological analysis.

Results: The conceptual features of the definitional parameters, pragmatic potential, and the peculiarities of the linguistic architecture of epistolary and diary discourses are outlined; the characteristic aspects of the cognitive-axiological dimension of epistolary communication are elucidated, and the peculiarities of the informativeness and self-presentation of epistolary discourse are revealed. The role and place of F. Rohovyi in the literary critical process of the second half of the 20th century are determined, and his literary and civic position is clarified. The characteristic features of the style of F. Rohovyi's as the subject (addresser) of epistolary mini-discourses and unique epistolary context are revealed. The facets of the linguistic creativity of F. Rohovyi as a precedent-setting personality are unveiled, and the markers of his mastery as a writer are established. Special attention is paid to the history of the creative relationship between F. Rohovyi and O. Honchar which is viewed through the prism of epistolary and, in part, diary communication. The content, axiological reception, and effectiveness of this communication are examined from the point of view of the addresser and the individual and collective addressee.

Originality: The article introduces the original classification of F. Rohovyi's letters to various recipients based on the semantics and pragmatics of this writing. It offers the detailed and deepened understanding of the creative linguistic abilities of this writer and illuminates the history of the creative relationship between F. Rohovyi and O. Honchar for the first time.

Conclusions: The conclusions emphasise that each specific epistolary output is a separate world of values, which depends to a decisive extent on its subject, his 'I-image', and the breadth of the spectrum of semantic sectors of this image. The originality of F. Rohovyi's 'I-image' as the addresser and addressee of epistolary communication and the unsurpassed master of the genre of novel is clearly demonstrated.

Keywords: Feodosii Rohovyi, Oles Honchar, epistolary discourse, diary discourse, literary critical process of the second half of the 20th century, Feodosii Rohovyi's linguistic creativity, F. Rohovyi's prose.

Надійшла до редакції: 26.04.2025

Прийнято до друку: 10.06.2025